

Toplumsal Yaşam Bilinci Olarak Değer

Konuya Değerler Sosyolojisi ve
Değerler Eğitimi Bağlamında Bir Yaklaşım

Mizrap POLAT

Mizrap Polat

Toplumsal Yaşam Bilinci Olarak Değer: Konuya Değerler Sosyolojisi ve Değerler Eğitimi Bağlamında Bir Yaklaşım

ISBN 978-605-318-888-9
DOI 10.14527/9786053188889

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2017, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti. ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye’de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000’ in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Haziran 2017, Ankara

Yayın-Proje: Özlem Sağlam
Dizgi-Grafik Tasarım: Didem Kestek
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Vadi Grup Ciltevi A.Ş.
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284 Sokak No:105
Yenimahalle/ANKARA
(0312 394 55 91)

Yayıncı Sertifika No: 14749
Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net

Fedakâr eşim Özlem Polat'a

Mizrap Polat

Doktorasını Almanya'nın Mainz Üniversitesinde İslam Bilimleri ve Sosyoloji alanında yapan Doç. Dr. Mizrap Polat şu an Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Eğitim Sosyolojisi ve Değerler Sosyolojisi kendisinin ilgi duyduğu alanlarından bazılarıdır.

Arapça Harflerin Latince Karşılıkları (Arapça-Latince Transkripsiy)

أ / ا	' / ā	ض	ḍ
ب	b	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṭ	ع	ʿ
ج	ğ	غ	ğ
ح	ḥ	ف	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	k
ذ	ḏ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	و	w, ū
ش	š	ي	y, ī
ص	ṣ		

İçindekiler

1. Giriş.....	1
---------------	---

BÖLÜM I: DEĞERLER VE TOPLUM

1. Değer ve Siyaset Arasındaki İlişki.....	8
2. Toplumsal Boyutta Değer ve Hukuk İlişkisi	10
3. Değişen Dünya Şartları ve Değer	15
4. Değerler Bağlamında Toplumsal Muhafazakarlık ve Liberallik.....	22
5. Değer ve Ortak Kimlik	29
6. Toplumsal Boyutlu İki Önemli Karşıt Değer: Irkçılık ve İslam Karşıtlığı.....	33
7. İnsân-ı Kâmil'den Medine-i Fazıla'ya: İslam Medeniyetinin Ferdi ve İctimai Mükemmellik Tasavvuru.....	36
7.1. İnsân-ı Kâmil (Olgun İnsan)	36
7.2. Medine-i Fazıla (Erdemli Şehir).....	43
8. Bir Değerler Toplumu Olarak İslam Toplumu	48

BÖLÜM II: DEĞERLER EĞİTİMİNİN

TOPLUMSAL BOYUTU

1. Farklı Toplum Kesimlerine Hitap Eden Değerler Eğitimi	64
2. Farklı Olanla Beraber Yaşama Bağlamında Değerler Eğitimi	67
3. Değerlerin Öğrenilmesi ve Yaşanmasında Örnek Şahsiyetlerin Rolü.....	73
4. Bir Değerler Eğitimi Olarak Din Eğitimi	87
5. Bir Medeniyet ve Toplum Eğitimi Olarak Din Eğitimi	92
Kaynakça.....	97

GİRİŞ

İnsan denilen varlığın fiiliyatının ahlaki ve hukuki boyutu kendini ancak toplumsal yaşam içinde anlamlandırır ve böylelikle bu fiiliyat içtimai, diğer bir deyimle sosyal bir boyut kazanır. İnsanın davranışlarının değer kazanması, başka bir deyimle değerlendirilmesi bu davranışın dokunduğu ikinci bir varlıkla mümkündür. Bu varlık diğer bir insan veya tabiaatta mevcut herhangi bir varlık olabilir. Öyleyse hem davranışları yönlendiren değerler ve hem de davranışları niteleyen ahlak içtimai olgularıdır diyebiliriz.

Ahlak bir insanın değer algısının ve inanç dünyasının eylem yoluyla dışa vuruşu, diğer bir deyimle şahsın muhatap olduğu ferde, topluma ve nesneye karşı tutumunun, davranışının ve ilişki geliştirmesinin nitelendirilmesidir. Değerler ise tutum ve davranışa yön veren düşünceler olarak toplumların bir nevi yazılmamış sivil anayasalarıdır. Değerler sadece ferdi davranışlara yön veren düşünceler olamayıp, aynı zamanda kamu vicdanının ve hatta kanunların tesisinde etkili olan prensipler bütünüdür. Bu bağlamda toplumun birlikte yaşama imkan ve bilincinin fikri ve manevi temelini de oluştururlar. Bu nedenlerdir ki, Farabi değer-

lerin bir medeniyetin inşasındaki öneminin altını defaten çizerek, değerleri insan topluluğunun diğer canlı topluluklarına karşı bir alameti farikası (ayrıt edici özelliği) olarak görür (Farabi 2001, 79 vd.). Farabinin akıl ile değer arasındaki zorunlu ilişkiye vurgu yapmasından (Farabi 2001, 68 vd.) hareketle, onun değeri zimminden kamusal (kollektif) aklın bir kazanımı, diğer bir deyimle aklın eylem yoluyla yaşama yansıma olarak gördüğü kannatindeyiz. Burada kısaca “etik” kavramına kısaca değinmek isteriz. Etik, belli bir meslek ve yaşam alanında vazedilen ahlaki kurallar (örneğin tıp etiği gibi) bütünü olarak tarif edilmesinin yanında, ahlakın ve ahlaki yargıların nazari (teorik) yönü, yani bir nevi ahlak felsefesi olarak da izah edilmektedir (Frankena 2007, 20). Batı menşeyli bu kavramın İslam düşüncesinde karşılığını da yine ahlak felsefesine denk gelmektedir. Ayrıca hem Kuran-ı Kerimde (mesela 3: 310, 314) ve hem de İslam düşünce ve hukuk geleneğinde “maruf” [*ma‘rūf*] ıstılahı mevcut olup, bu ıstılah (terim), güzel ahlak, etik, dine ve akla uygun, kamu vicdanının tavsip ettiği, faydalı, iyi ve doğru olarak kabul gören, geleneğe uygun bulunup yaşatılan şeylerin cümlesini içine alır. Maruf ıstılahıyla beraber sıkça kullanılan ve maruf’un zıddını ifade eden diğer bir ıstılah ise “münkerdir” (Çağrı 1995, 138–141). Kanaatimizce maruf terimi ahlakın nazari veçhesini ifade eden etik terimini de kapsar. Bunaunla beraber “değer” kavramı da maruf’un içinde mündemiçtir. Marufa mugayyir tüm kurum, tutum, duygu, düşünce ve davranışı ifade eden münker kavramının ise menfi, yani karşıt değeri de kapsadığı kanaatindeyiz.

Eylem ve davranışın niteliğini ortaya koyan ahlaka (Ganzevoort & Roeland 2014, 93), bu nitelendirmede ölçü olan değer, bir nevi toplumsal sabiteleri de ortaya koyar. Bu sabiteler toplumun inancından, kültür mirasından ve ideallerinden kaynaklanır ve aynı zamanda kendisinden kaynaklandığı maneviyatın, kültürün ve düşüncenin toplum yaşamına etki etmek yoluyla görünür hale gelmesini sağlar.

Değerlere varoluştan kaynaklanan ve insan davranışlarına yön veren, onlara değer atfeden düşünceler diye iki düzlemde bakabiliriz. Mesela insan onuru, tabiatın korunması gibi değerler varlık yapısından kaynaklanan (ontolojik) değerlerdir. Bu değerler hakların tarifinde etkin rol oynarlar. Mesela insan hakları ve tabiatın korunma hakkı gibi. Örneğin Immanuel Kant'ın değer anlayışını bu kategoride sınıflandırmamız mümkündür. Kant, bizzat kendisi amaç olan ve diğer bir amaca araç kılınamayan değeri, dokunulmaz mutlak değer olarak tarif eder. Bu değeri de, sadece akıllı varlığa, yani insana has olarak gördüğü “onurla” (*Würde*) ifade eder (Kant 1786, 64–80). Burada insan dışındaki varlığın onuru yok mudur sorusu bir itiraz olarak akla gelmektedir. Zaten insan denilen varlığın onuru, onu çepeçevre saran ve onun varlığının devamı için gerekli olan canlı ve cansız cevreden, daha doğrusu yaşadığı dünyayı paylaştığı tüm varlıkların onurundan ayrı düşünülemez. Onur denilen değeri tüm varlıkların kendi tabiatlarına (fıtratlarına) uygun var olma hakkına teşmil etmemiz gerekir. Bugünkü küresel iklim ve çevre sorunlarını dikkate aldığımızda, çevreyi korumanın aslında insanlığın onurunu korumak anlamına da geldiğini görürüz, çünkü insanın onuru-

nun içinde yaşadığı dünyanın yaşanılabilir halde kalmasıyla ilişkili olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu vecihle, sadece insan onurundan bahsetmek yerine, varlığın ortak onurundan bahsetmeliyiz. İnsan merkezli değer düşüncesinden varlık merkezli değer düşüncesine doğru bir açılım yapmanın daha tutarlı ve kapsayıcı olduğu aşikardır. Bir çok İslam mutasavvıfının varlığın birliğinden, yani “vahdet-i şuhud’dan (*fanā fî-ş-şuhūd*), ki buna „vahdet-i mevcudat“ (*fanā fî-l-wuğūd*) ta diyebiliriz, bahsetmeleri varlığın ulûhiyet bağlamında birliği anlamına gelmediği (Yıldırım 2013, 80 vd.), daha çok varlığın birbirinden ayrılmaz bir onura ve bu onurun da onu Onurlandırana (Allaha) dayandığı manasına geldiğini söyleyebiliriz. Tabii olarak bu varlık âleminde kabiliyetlerinden dolayı sorumluluğu da yüksek olan insan çok önemli bir konumdadır, bu nedenle yukarıda da kısaca değinildiği gibi insan olmak başlı başına bir değerdir ve bundan dolayıdır ki Kuran (2: 30 vd.) insanı Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak vasıflandırmıştır.

Diğer bir değer kategorisini de fiiliyata ve insanlar arasındaki ilişkilere matuf değerler, yani davranışsal değerler şeklinde adlandırmamız mümkündür. Bu değerlere barış, dayanışma, özgürlüklere saygı, adalet gibi değerleri örnek olarak verebiliriz. Bunlar hem davranışlarımıza yön veren ve aynı zamanda da bu davranışların hayattaki önem ve anlamını hissettiren değerlerdir. Bu nedenle bu tip değerlerin mutlaka bir eylem boyutu vardır.

Değerlerin algılanması ve kabullenilmesi din, kültür, gelecek, günlük hayat ve şahsın ruhi ve zihni gerçekliklerinin tümünden etkilenirler. Birarada yaşama ve bir amaç etrafında birleşme,

yani millet olma ortak değerlerin oluşturulmasıyla süreklilik kazanır. Max Weber “milleti”, aralarında dayanışma gösteren, birlikte hareket etmeyi gerçekleştiren ve ortak bir hedefi olan insan topluluğu olarak tanımlar (Weber 1980, 527-530).

Uluslaşma süreçlerinde değerler birer toplumsal olgu olarak öne çıkarılmış, ortak ırk, dil, inanç birer ulusal değer olarak vurgulanmıştır. Böylelikle değerler sadece ferde ve topluma istikamet veren ilkeler ve motivasyonlar olarak kalmamış, aynı zamanda içtimai aidiyetin ve hüviyetin tarifinde de etkili olmuşlardır. Değerler ortak amaçların belirlenmesinde ve bunların gerçekleşmesinde yönlendirici düşünceler olmaları hasebiyle milletçe ortak hareket bilincinin oluşmasında etkin olabilen unsurlardır. Örneğin Anadolu’daki kurtuluş savaşında ezan, Kuran, vatan, namus gibi değer ifade eden unsurlar ortak savunma ve dayanışma bilincinin kurulmasında etkin olmuşlardır. İman, ezan, namah-ren elinin değmemesi, şahadet gibi dini değerler Mehmet Akif Ersoy’un kaleminden İstiklal Marşına da yansımıştır.

Değerler, tutum ve davranışlara yön veren bir düşünce ve ilke olmaları hasebiyle insanın kendine sosyal bir rol biçmesinde ve amaç edinmesinde teşvik edici bir etkiye sahiptirler. Yani değerler ferdin toplum içinde kendisinden bekleneni, kendisinin yapabildiğini ve yapmak istediğini bir davranış veya görev olarak algılayıp gerçekleştirmesinde büyük önemi haizdirler. Şahsın toplum içinde kendinden bekleneni yapma, kendi isteği olma ve öz iradesini gerçekleştirme kabiliyetini kazanması bir eğitim olayı olarak algılandığında, sosyalleşme süreci bir eğitim süreci olarak ortaya çıkar. Stöbener ve Nutzinger’in dediği gibi, eğitim bir ama-

ca yönelik insandaki değişim ve gelişimi etkileyen bir eylem olarak sosyalleşmeyi bilinçli ve etkileyen bir eylemdir (Stöbener ve Nützinger 2007, 26). Kişinin kendini ve içinde yaşadığı dünyayı geliştiren bilgi, beceri ve kabiliyetler kazanması ve toplumdaki sorunlara duyarlı hale gelmesi ve bu sorunların çözümlerine katkı sunabilmesi genelde tüm eğitim faaliyetlerinin, özelde de değerler eğitim ve öğretiminin sosyalleştirici amacıdır.

1. BÖLÜM

DEĞERLER VE TOPLUM

1. Değer ve Siyaset Arasındaki İlişki

Değer, aynı zamanda bir düşünceye, tutum ve davranışa bir değer atfedip onu önemsemek anlamını içinde barındırır. Bu değer biçmenin nedeni değerli olarak kabul edilen düşüncenin insanı ve toplumu yücelten yapıcı bir düşünce olmasının yanında, bu düşüncenin kaynağının önemsenmesi ve benimsenmesidir de. Değer yönelimi neticede yönelilen değer kaynağını değerli bulma ve bu kaynağı diğer değer kaynaklarına tercih etme anlamına da gelir. Önemli değer kaynakları olarak dinleri, kültürleri ve dünya görüşlerini sayabiliriz. Değerlerin kaynağını tercih etme tercihte bulunan şahsın siyasi fikrine ve hedeflerini de kısmen de olsa işaret eder. Siyasette hangi değerlerin ne sebeple tercih edildikleri ve bu değerlerin nasıl yorumlandıkları sorusu da belirleyicidir. Çünkü bu soruya verilen cevap değerden beklenen siyasi faydayı da beraberinde açıklar. Bazen değer siyasi menfaat bağlamında anlamlandırılabilir ve o değer kendinde mündemiç olmayan bir çıkarın ve amacın hesabına alet edilebilir. Son 35 yılda İslam coğrafyasında yapılan askeri ve siyasi ameliyatların (operasyonların) nedeni bu coğrafyaya barış, özgürlük ve demokrasi gibi “değerlerin” taşınması olarak ifade edildi. Örneğin George W. Bush 2002 yılındaki “Ulusal Güvenlik Stratejisi” belgesinde Amerika’nın Ortadoğu’ya askeri müdahalesinin nedenini bu coğrafyaya “özgürlük, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi” yerleştirmek şeklinde açıklamıştı (Kissinger 2016, 351). Özgürlük, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi gibi değerlerin aslında bu coğrafyanın evrensel çapta hakim güçlerin lehine yeniden tanzim

edilmesi amacına yönelik askeri müdahaleleri masum ver meşru göstermeye matuf propaganda malzemeleri olarak kullanıldıkları artık herkesin malumudur. Propaganda aracı olarak ifade edilen bu değerler Ortadoğu coğrafyasında adalet, barış, kendi kaderini belirleme, can ve mal güvenliği gibi değerlerin imhası için kullanıldı. Değerlerin yapıcı olmayan ve kendi özlerine aykırı araçsallaştırılmasını değerler suiistimali olarak tarif etmek mümkündür.

Devletlerin resmi ideolojilerine uygun belirli değerleri öne çıkardıkları, yeni değerler oluşturmaya çalışarak bunu eğitim yoluyla topluma kabul ettirmeye azmettiklerini görürüz. Özellikle Fransız devriminden sonra öne çıkan iki kavram kendini modern siyasetin ve devlet ideolojisinin temeline oturtulmuştur. Bunlardan biri etnik milliyetçilik diğeri ise laiklik olmuştur. Bu iki siyasi ilke aynı zamanda modern ulus devletin önemli iki değeri olmuş ve modern anayasalarda temel kural hüviyeti kazanmıştır. Bazen bu ilkelerin de aşırı yorumlarının dindar yaşamı kısıtlayıcı ve hakim kültür dışındaki kültürleri baskılayıcı yaklaşımlara götürdüğü gözlenmektedir (Çetin & Wolter 2013, 31 vd.).

2. Toplumsal Boyutta Değer ve Hukuk İlişkisi

Hukuki ahkamların ve ahlaki önermelerin arkasında yatan temel ilkeler niteliğinde olan değerler toplum içinde yaşayan ve fertleri harekete geçiren faal düşüncelerdirler. Meşhur fıkıh alimi aş-Şâṭibî (tarihsiz) tarafından geliştirilen ve İslam'ın ana hedeflerini tarif eden “mekasid” (*maqāṣid*), yani “maksatlar” adı altında bilinen ilkelere baktığımızda bu ilkelerin aynı zamanda cihan şümul değerleri ifade ettiğini görürüz. Bu ilkeler insanın canını, malını, aklını, neslini ve dinini korumak şeklinde zikredilmektedir (aş-Şâṭibî tarihsiz; Muḥammad ‘Alî 2007). Bunlar bir yandan ferdin temel haklarını tarif eden değerleri, diğer yandan ise kanunların vaazında gözetilen ana maksatları da belirtirler ve böylelikle değerler ile hukuk arasındaki bağa dikkat çekerler (Polat 2010, 31 vd.). Çan ve mal ve ailenin korunması ilkelerinin yanında toplumların birlikte yaşamalarına müspet yönden etki eden, onu anlamlandıran ve fertlerin toplum olmalarının manevi, örfi ve ahlaki zemini oluşturan değerlerin ve değer yapıcı unsurların (mesela din gibi) anayasalarca koruma altına alınmaları hukukçuların sarahaten ifade ettiği bir durumdur (Fischer 1971, 17). Diyebiliriz ki, dinin korunması sadece dinin kendisi tarafından beklenen bir durum değil, ayrıca seküler hukukun da önemsedığı bir olgudur.

Değerlerin fiiliyattaki yansımalarını ifade eden ahlaki ilkelerin, kanunların vaazında etkili olması beklenen bir durumdur. Ama bu etkiye kısmen de olsa itirazlar yok değildir. Örneğin

Jürgen Habermas modern ahlak ile modern hukukun birbirini tamamlayan öğeler olduğunu ve hukukun ahlaklı olmak zorunda olmakla beraber, hiyerarşik olarak ahlakın altında olmaması gerektiğini söyler (Habermas 1998, 137-138). Habermas'ın görüşünde çelişkisi gibi görünen şey, onun, ahlakın hukukun içine sindiğini ve hukukun genel prensiplerini güçlü bir şekilde belirlediğini söylemesine rağmen, ahlakın hukukun önüne geçmemesi gerektiğini belirtmesidir. Bu durumda akla gelen menfi durum ise, hukukun gerektiğinde ahlakın tasvip etmediği şeyi hâkim kesimlerin tarif ve tayin ettiği “ali menfaatleri” gözetmek amacıyla kanunlaştırabileceği hususudur. Örneğin 2017 başlarında Amerika Birleşik Devletlerine 7 İslam ülkesi (Suriye, İran, Irak, Libya, Somali, Sudan ve Yemen) vatandaşlarının seyahatlerinin kısıtlanması Amerika Birleşik Devletleri yeni başkanı Donald Trump'ın imzaladığı kararnameyle uygulamaya konuldu. Amerikadaki hukukçular ve insan hakları kuruluşları tarafından da eleştirilen bu kısıtlama (Kamiloğlu 2017) hukukta masumiyet ilkesine aykırıdır, çünkü burada henüz bir suç işlemeyen belli ülke vatandaşlarının potansiyel suçlu kabul edilmesi ve seyahat haklarının kısıtlanması söz konusudur. Ayrıca bu kısıtlama belli din ve ülke mensuplarına nefretin ifadesi olarak algılanabilecek bu tutum olduğundan ahlaki de değildir. Haliyle bu yasak başkanlık genelgesiyle “yasallaştırılsa” bile meşru görülemez. Burada gözlenen durum hukukun değerlerle, diğer bir deyimle hukukiliğin (legalitenin) ahlakilikle (moraliteyle) ve meşrulukla çatışması durumudur. Bu bağlamda sorulması gereken soru şudur: İnsan

onuruna ve ahlaki değerlere uygun olmayan hukuk vazetmek meşru mudur?

Yukarıda bahsettiğimiz gibi değerler hukuki kuralların vaa-
zında temel düşünceler olmalarına rağmen, hukuk değerlerin ey-
leme dönüşme şeklini veya eylemin menfi sonuçlarını müeyyide
altına alabilir. Örneğin “kazanmak” kendi başına bir değer olsa
bile, haksız rekabetten doğan ve hukukun yasaklağı bir faaliyetten
doğan bir kazanç cezai bir takibata uğrayabilir. Bu anlamda hu-
kuk değerinin eylem boyutunu kontrol ederken yine adalet, özgür-
lük ve insan onuru gibi değerleri dikkate almak durumundadır.

İnanç, hukuk ve akıl arasında bir insicamın olması İslam
dini tarafından sıkça vurgulanan bir durumdur. Bir hadis-i şerifte
dillendirilen “İslam güzel ahlaktır” (al-Hindî, 3/17, Hadis No:
5225) ifadesi bu insicamı vurgular. Burada akıl ferdin ve toplu-
mun maslahatını bilme ve o yönde hareket tarzı geliştirme bağla-
mında başvurulacak kaynak olması hasebiyle hem başlı başına bir
değer, hem de bir nevi değer kaynağıdır. Bu nedenledir ki, İslam
akla değer atfedip onu kanun koymanın bir kaynağı olarak görür.
Mesela Hanefi fıkıhında akli bir yöntem olan kıyas'ın (tümdege-
lim) hüküm çıkarmak için bir kaynak oluşu buna delildir (Şa'ban
1990, 110 vd.). Sadece Sünni İslam fıkıhı değil, Şii İslam fıkıhı da
aklı hukukun bir kaynağı olarak görür (Keskin 2012, 21). İslam'da
içki ve uyuşturucu gibi aklın salim muhakeme kabiliyetini zaafa
uğran maddelerin yasaklanması yine akla ve onun korunmasına
verilen önemle açıklanan bir durumdur.

İslam, aklın peygamberliği kabule başlamasıyla ilahi vahyin insan eliyle, ki bu insan Peygamberdir, insan aklına hitap ettiği gerçeğini esas alır. Bu noktadan itibaren akıl ve peygamberlik arasında bir iletişim kapısı açılır ve akıl vahyi akl etmeye başlar ki, vahiy de zaten insana hitap etmekle insan aklını muhatap almıştır. Akıl ve vahiy arasındaki bu iletişimi İmam Cafer en veciz bir şekilde şöyle ifade eder: ‘

“Allah ile insanlar arasındaki hüccet peygamberlerdir, insanlar ile Allah arasındaki hüccet ise akıldır.” (al-Kulaynî, 2007, 13 [al-’İlm wa-ğ-Ğahl, Hadis No 22]).

Aklın ve vahyin tebliğcisi ve insan hayatına uygulayıcısı olan peygamberlerin birlikte anlamlandırılması ve birbirini tamamlayıcı olarak görülmesi özellikle ahlaki alanda etkilidir. Bu nedendir ki Kuranda Hz. Peygamber (s.a.s.) bir değer kaynağı olarak takdim edilir (Kuran, 68: 4):

“Muhakkak ki sen güzel bir ahlak üzeresin.”

Hz. Muhammed (s.a.s.) sadece bir değer kaynağı değil, aynı zamanda değerlerin yaşama geçirilmesinde de Müslümanlar için sünneti vasıtasıyla bir yol gösterici, bir peygamber oluşu nedeniyle de bir öğretici konumundadır. O kendisini bir öğretmnen olarak vasıflandırmış ve şöyle demiştir:

“Allah beni zorlaştıracı, sıkıntı verici, yanıltıcı ve şaşırtıcı olarak göndermedi. Lakin beni muallim (öğretmen) ve kolaylaştıracı olarak gönderdi.” (Muslim, Talâq 29).

İslam toplumun bir delil, yani hüccet olarak kabul ettiği akıl sadece insanın mükellef olmasının şartı değil, aynı zamanda ahlakın kavranıp uygulanması, hikmetinin anlaşılması ve insanın kötülüğü emredici nefsin (egonun) etkisine girmemesi için bir uyarıcıdır, bir hüccettir (Yunus Emre 2012, 52–60). Ahlaka insanın fiiliyata dönük akli da denmektedir (Wiater 2011, 17). Bu yüzdendir ki, samimi dindarlığı ve ahlakiliği anlamaya çalışan bir akılcılık İslam bilim ve düşünce dünyasında kendisine her zaman yer bulmuştur, bunun en mümeyyiz örneği akla çok büyük önem atfeden ve onu başlıbaşına bir değer olarak gören Mutezile okuludur (Çelebi 2002, 146 vd.).

3. Değişen Dünya Şartları ve Değer

İnsanın günümüz şartlarında hayatını başarılı bir şekilde idame ettirmesinde ve diğer insanlarla sağlıklı bir ilişki kurmasında etkili olabilecek değerler vardır. Özellikle küreselleşen dünya şartlarında üretimin, yönetimin ve pazarlamanın daha başarılı olabilmesi için öne çıkarılan yeniliğe açık olmak, girişimcilik, değişkenlik, kendini bir diğerinin yerine koyabilmek, yani hemhal olabilmek, hem ferdi hem de ortak sorumluluk alabilmek, bir diğeriyle iyi iletişim ve işbirliği, adapte olabilmek ve üretkenlik gibi değerler ağırlıklı olarak kariyer yapmaya ve iktisadi bir menfaatin teminine yöneliktir. Günümüz rekabetçi dünyasının en önemli değeri “başarı” ve “sahip olmak” olarak kendini hissettirmekle beraber bu başarı ve sahip olmanın ahlaki olması gerekliliği arka plana itilmektedir. Değer verilen her şey, o değeri verene göre bir değerdir, ama bu değer verilen şey de ahlaki olmalıdır. Değer verilen şeylere ahlaki olmayan hal ve eylemlerle ulaşma durumunu bir değer erozyonu olarak da tarif edebiliriz. Bir değer eylem boyutunun ahlaken iyi veya kötü olarak nitelendirilmesi değer aslına uygun sonuç doğurup doğurmadığıyla ölçülebilen bir durumdur. Örneğin “başarı” değeri mutlak olarak “menfaatin temini ve korunması için başarı” şeklinde benimsenirse bireysel anlamda bencillığe devletler boyutunda ise sömürüye götürebilir. Bu durum ise, en önemli iki değer olan adalet ve barış değerlerinin hiçe sayılması anlamına gelir. Bu durumda başarı değerinin daha üst bir değer hak ve adalet gibi değerlerin kontrolüne tabi tutulması gerekmektedir. Bu anlamda değerlerin birbirlerinin

sınırlarını belirlemeleri ve birbirlerini karşılıklı olarak kayıt ve şart altına almaları gerektiğinden bahsetmemiz mümkündür. Aksi takdirde bir değer zaafa uğratılabilir ve değersiz kılınıp ve diğer değerlerle zorunlu olarak çatışma vaziyetine düşürülebilir.

Başarılı ve sahip olma İslam düşüncesinde mutlak değil de, belli kayıtlar altında bir değer olarak görülür. Başarılanın ve elde edilenin meşru ve helal olma gerekliliğinin yanında, diğer bir kayıt ise onun bir diğerinin zararına elde edilmiş olmamasıdır. Buna ayrıca sahip olunanı ahlaki ve meşru yollardan elde etmeyi ve bunu ihtiyaç sahipleriyle belli bir oranda paylaşmayı da ekleyebiliriz. Bu paylaşmanın en önemli boyutunu İslam'ın sosyal ve toplumsal adalet ve sorumluk şiarını gerçekleştirme amacını güden zekat ibadetinde görebiliriz. Zekat hem insanlar arası duygusal ilişkilerin gelişmesi, hem de iktisadi destek sağlama bağlamında büyük bir öneme sahiptir. Faizin haram kılması (Komisyon 2014) paranın ekonomiye kazandırılması, yani iş ve emek üretimi için kullanılması anlamını taşır, iş ve emek ise önemli sosyal ve iktisadi değerlerdir. Faiz gerçek yatırım yapıp istihdam gerçekleştirilmeden elde edilen bir gelir olarak görülüp bir anlamda haksız kazanç aracı olarak vasıflandırılmakta, bu haliyle de karşı (menfi) bir değer olarak telaki edilmektedir. Buna karşın zekatın ekonomik alanda zorluk içinde olanlarla sosyal dayanışma bağlamında bir farzıyet olarak iktisadi yönden yeterli güce sahip insanlara yüklenmesi yardımlaşma, sosyal sorumluluk, toplumsal bağların güçlenmesi gibi değerlerin hayat bulması anlamına gelmektedir. Sonuçta diyebiliriz ki, zekat müspet